CZU: 342.4 (478)

29 IULIE–ZIUA CONSTITUŢIEI RM, 25 DE ANI DE PROVOCARE A DEMNITĂŢII CONSTITUŢIONALE A POPORULUI MOLDOVENESC

Victor PUŞCAŞ
Dr în drept, conf.univ.
Valeriu KUCIUK
Dr în drept, lector univ.

Prezentul articol are la bază discursul Domnului V. PUŞCAŞ, de la Adunarea festivă din 29 iulie 2019 dedicată aniversării a 25-a de la adoptarea Constituţiei Republicii Moldova

Cu ocazia zilei Constituţiei RM, autorii analizează parcursul istoric constituţional al Republicii Moldova. Abordând problemele unor prevederi constituţionale versus aplicarea lor, examinând constituţionalismul din Republica Moldova şi statuând concluzii din criza constituţională declanşată în iunie a.2019, autorii vin cu o serie de recomandări practice, care include, în primul rând, modificarea prevederilor Constituţiei RM care actualmente admit revizuirea caracterului suveran, independent, integru şi neutru al statului RM.

Cuvinte-cheie: *Ziua Constituţiei, Constituţie, revizuirea Constituţiei.*

JULY 29 – THE CONSTITUTION DAY OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA

25 YEARS OF CHALLENGE OF THE CONSTITUTIONAL DEMNITY OF THE MOLDOVAN PEOPLE

Victor PUŞCAŞ
Doctor of Laws, professor
Valeriu KUCIUK
Doctor of Laws

The present article is based on the speech of Mr. V. PUŞCAŞ, from the Festive Assembly on July 29, 2019 dedicated to the 25th anniversary of the adoption of the Constitution of the Republic of Moldova

With the occasion of the Constitution day of the Republic of Moldova, the authors analyze the historical constitutional course of the Republic of Moldova. Approaching the problems of constitutional provisions versus their application, examining constitutionalism in the Republic of Moldova and drawing conclusions from the constitutional crisis that began in June 2019, the authors come up with a series of practical recommendations, which includes, first and foremost, the provisions of the Constitution of the Republic of Moldova, which currently admit the revision of the sovereign, independent, integral and neutral character of the state of the Republic of Moldova.

Keywords: *constitution day, constitution, constitution review.*

Introducere. În fiecare an la 29 iulie, cetăţenii şi autorităţile Republicii Moldova marchează Ziua Constituţiei Republicii Moldova.

În anul curent este marcată cea de-a 25-a aniversare a Legii supreme a Republicii Moldova.

Şi iată că a trecut un sfert de secol, o perioadă importantă de timp, care prin definiţia jubileului său ne obligă să analizăm parcursul constituţional al Republicii Moldova, succesele sau insuccesele atinse în sfera jurisdicţiei constituţionale, problemele de sistem şi sarcinile majore care există în justiţia constituţională. Mai ales, că în perioada ultimei decade a sec.21 s-a produs capturarea statului moldovenesc, oligarhizarea statului, unde drepturile şi interesele omului au fost neglijate, fiind plasate pe locul doi, fapt care a generat în Republica Moldova injustiţie şi nedreptate [1].

Prin urmare, este necesar de analizat atât traseul constituţional al Republicii Moldova, cât şi modul în care a funcţionat şi funcţionează şi astăzi Constituţia, ţinând cont de cerinţele şi imperativa timpului.

În contextul dat, este necesar de dat aprecieri şi de realizat evaluări, în vederea conştientizării rolului adevărat al Curţii Constituţionale, a valorii propriu- zise şi adevărate a Legii supreme a statului, a Constituţiei RM [2] pentru cetăţeni, societate şi statul moldovenesc.

Şi este semnificativ, că desfăşurarea şedinţei jubiliare pe 29 iulie 2019 la care se aniversează 25 de ani de la adoptarea Constituţiei Republicii Moldova, are loc în

lipsa gardianului Constituției, a Curții Constituționale formată din 6 judecători constituționali, care recent în iunie 2019, grație crizei constituționale declanșate de deciziile, avizele și hotărârile luate de ea [3] - a demisionat *in corpore*. Deci, semnificația este, că la momentul împlinirii a 25 de ani, Constituția RM a rămas fără străjerii ei, iar festivitatea are loc, fără niciun judecător al Curții Constituționale!

Dar totodată necesită de constatat, că actualmente, revenirea la norma constituțională a Republicii Moldova a devenit un obiectiv primordial atât al noii componențe a Curții Constituționale a RM, cât și a actualei majorități parlamentare constituite, a Președinției RM și a Guvernului țării. În așa mod, scopul comun de asigurare a supremației Legii fundamentale, plasează în vizorul concret al viitorului complet de judecători ai Curții Constituționale, un set fundamental de sarcini majore, printre care se înscriu:

- elaborarea noului cadru legislativ care să reglementeze organizarea și activitatea autorității de jurisdicție constituțională;
- supunerea controlului și a revizuirii complexe întreaga practică jurisdicțională a CC RM desfășurată din 2013 până în iulie 2019;
- organizarea activității cotidiene eficiente a CC RM, cu respectarea strictă a prevederilor legislației în vigoare a RM și neadmiterii depășirii competenței sale expres stabilite în Constituția RM;
- alte sarcini care decurg atât din textul Constituției RM, cât și din legislația constituțională aferentă.

Din istoricul adoptării Constituției RM în a.1994.

La începutul anilor secolului trecut, Republica Moldova, fiind ieșită dintr-o guvernare centralizată și planificată, trebuia să se înscrie plenar în noua societate modernă în care democrația să ocupe un loc central, iar principiile statului de drept să fie implementate și respectate. Pentru aceasta, însă la acel moment, era necesar de soluționat un șir de probleme majore una dintre care era elaborarea mecanismului juridic adecvat noilor realități.

Este de reamintit că în acea perioadă în țările Europei de Est și de Vest au decurs transformări cardinale în organizarea constituțională, fiind adoptate în toate țările ex-socialiste, dar și în țările ex-Uniunii Sovietice, constituții noi care veneau să afirme protecția drepturilor omului și asigurarea statului de drept și a democrației. Nu a făcut excepție de la acest trend nici Republica Moldova. Mai ales, că în RM exista o oportunitate stringentă în Legea fundamentală a statului, oportunitate generată de conflictele interetnice care își făceau apariția în republică.

În acest context, considerăm că adoptarea Constituției în a.1994 a jucat rolul său în stabilizarea situației interne din Moldova, unde, după conflictul din Transnistria (1992), exista sindromul separatismului național (găgăuz, rus, ucrainean etc).

De aceea, prin adoptarea unui cadru constituțional, a fost depășită criza politică din anii 90 și garantată integritatea teritorială a statului, întrucât normele și principiile înserate în Constituție au contribuit la consolidarea țării ca stat suveran, neutru și independent, și, respective, la stabilitatea internă a Moldovei în dezvoltare sistemică a raporturilor între autoritatea de stat și cetățean, dar și între diferite ramuri ale puterii de stat. Or, țara, în primul rând, sunt oamenii, cu diferite convingeri și credințe, care sunt fundamentul ei, care oferă talentele sale pentru dezvoltarea republicii, or oamenii și sunt țara. În contextul dat, numai Constituția țării poate oferi cetățenilor țării acel cadru suprem juridic, acele principii constituționale de bază care stau la temelia vieții demne și decente a cetățenilor, revigorării țării, la baza justiției sociale, a fortificării unității statului și societății în atingerea dezideratelor de dezvoltare a statului de drept. Un rol deosebit în acest proces îi aparține Declarației de suveranitate din 23 iunie 1990, unde punctul 13 prevede direct că „*prezenta Declarație servește drept bază pentru elaborarea noii Constituții...*”

Este de menționat că înainte de adoptarea Constituției Republicii Moldova, a fost adoptată Concepția reformei judiciare și de drept [4]. Or, anume această concepție a vorbit despre necesitatea modificării Constituției vechi, care era prin anul ’94 moștenită de la Uniunea Sovietică.

Așa, primul pas în elaborarea platformei constituționale a statului moldovenesc a constat la acel moment în formarea echipei de profesioniști competente care să elaboreze baza piramidei normative a statului de drept, or fundamentul statului suveran și independent urma să devină legea lui supremă - Constituția Republicii Moldova.

Astfel, coordonator al procesului de elaborare a Constituției RM a fost desemnat vicepreședintele Parlamentului RM (dl V.Pușcaș), care a coordonat și activitatea grupului de lucru creat de Parlamentul RM.

Totodată, menționăm rolul important al Comisiei constituționale în frunte cu primul Președinte al Republicii Moldova, dl Mircea SNEGUR, apoi al Comisiei constituționale în frunte cu Președintele Parlamentului RM, dl Petru LUCINSCHI.

În final, varianta finală a proiectului Constituției RM a fost întocmită de grupul de lucru în frunte cu dl Boris NEGRU - conducător, iar în calitate de experți de bază au activat dl Andrei SMOCHINĂ și dl Nicolae OSMOCHESCU.

Se poate de remarcat, că grupul de lucru a identificat pentru Constituția RM următoarele principii unanim recunoscute, menite să consolideze mersul Republicii Moldova pe calea democratizării şi prosperării ca stat de drept:

1. Orânduirea statală stabilită în conformitate cu normele Constituției nu trebuie să conțină *caracteristici ideologice*.
2. Exponentul suveranității şi unica sursă a puterii de stat este *poporul*, care o exercită atât în mod direct, cât şi prin organele sale reprezentative.
3. Condiția și garanția democrației constituționale este *pluralismul*

politici şi ideologic, incompatibil cu dictatura şi totalitarismul.

4. Un stat democratic şi de drept poate fi constituit doar pe principiul *separării puterii de stat* în putere: *legislativă*, *executivă*, *judecătorească*.

5. La baza vieții economice a statului stă *principiul egalității* tuturor formelor şi tipurilor de proprietate.

6. Esența democratică a statului decurge direct din criteriul misiunii sale *umane*, din criteriul *garantării drepturilor şi libertăților omului*. Ca urmare, statul trebuie să fie considerat *ocrotitor* şi *garant* al drepturilor şi libertăților omului.

Este de menționat, că la pregătirea textului proiectului Constituției RM au fost studiate minuțios Constituțiile a circa 60 de state contemporane, precum și cele mai importante acte internaționale în domeniile drepturilor și libertăților publice ale omului. De aceea, la originea Constituției ca act legislativ cu forță juridică supremă, stă o serie de factori generali, definiți convențional ca fiind rădăcini istorice și politice ale Constituției.

Totodată, în acest context, confirmăm adevărul științific expus în lucrările sale de Academicianul Ion GUCEAC, unul dintre cei mai cunoscuți savanți din Moldova în problemele Constituției și a constituționalismului, care afirmă că „*la baza Constituției Republicii Moldova se află modelul francez al constituționalismului, care a fost preluat de majoritatea statelor europene cum ar fi: Suedia, Spania, Belgia, Norvegia, Olanda, România, Grecia* etc.” [5].

Desigur, că în procesul de elaborare a proiectului Constituției Republicii Moldova, s-a ținut cont și de doctrina contemporană a constituționalismului, acest proces fiind influențat și de comunitatea internațională, un moment relevant, reprezentând Conferința științifică internațională cu genericul „Reformele constituționale în statele membre ale Comunității Statelor Independente”, organizată la Chișinău în mai 1993.

În februarie 1993 proiectul Constituției Republicii Moldova a fost definitivat şi prezentat deputaților Parlamentului, care este aprobat ca bază pentru a fi publicat în presă pentru dezbateri în cadrul întregii societăți.

Concomitent, Parlamentul a luat o serie de măsuri pentru asigurarea activității acesteia, precum și măsurile necesare pentru dezbateri publice pe marginea proiectului. E suficient de a spune că, numai după publicarea proiectului Constituției în Comisie, au fost prezentate mai mult de 3000 de propuneri şi sugestii.

Deşi obiectivele propuse au fost atinse, Constituția nu a fost adoptată, deoarece Parlamentul căruia îi expira mandatul în februarie 1995, s-a autodizolvat, iar la 24 februarie 1994, anticipat, a fost ales un nou Parlament, compus din 104 deputați.

La 1 aprilie 1994, Parlamentul creează o nouă comisie în frunte cu dl Petru Lucinschi, care a prelucrat textul inițial al proiectului Constituției. Așa, proiectul Constituţiei a fost definitivat în final de grupul de lucru în următoarea componență: Boris Negru (conducător), Mihai Petrache, Raisa Grecu, Ion Plămădeală, Ilie Teacă, Alexandru Arseni, Mihai Cotorobai, Nicolae Osmochescu, Andrei Smochină, Tudor Panţâru, Gheorghe Cuşco. Un ajutor constant a acordat, de asemenea, vicepreşedintele Parlamentului Republicii Moldova, Nicolae Andronic.

În așa mod, proiectul Constituției RM a fost discutat pe larg de întregul popor, a fost supus unei analize minuțioase și a fost avizat pozitiv de multe organisme internaționale, cum ar fi: Consiliul Europei, Comisia Venețiană pentru Drepturile Omului, Universitatea din Sorbona şi altele. Şi-au expus pozițiile pozitive față de proiectul Constituției membrii Comisiei pentru elaborarea Constituției României în frunte cu profesorul universitar Antonie Iorgovan, profesorii universitari din Federația Rusă: Serghei Alexeev şi Mihail Marcenko. În viziunea organismelor internaționale şi a autorilor nominalizați, proiectul Constituției Republicii Moldova a fost apreciat ca unul dintre cele mai bune proiecte de Constituție din acea perioadă. Despre toate aceste fapte ne-am expus mai detaliat în publicațiile noastre anterioare [6].

Este de remarcat, că un rol important l-a jucat plebiscitul “La sfat cu poporul” desfășurat la 6 martie1994, în cadrul căruia cetățenii republicii au fost invitați să răspundă la întrebarea:„Sunteți pentru ca Republica Moldova să se dezvolte ca stat independent şi integru în hotarele recunoscute de O.N.U., sa promoveze o politică de neutralitate, să întrețină relații economice reciproc avantajoase, cu orice ţară şi să garanteze tuturor cetăţenilor ei drepturi egale conform normelor de drept internaţional?” [7]

Urmare sondajului sociologic desfășurat concomitent cu alegerile deputaților în Parlamentul RM, la care au participat 1.808.294 cetățeni (75,1% din total), 95,4% din numărul participanților s-au pronunțat pentru independența Republicii Moldova, demonstrând dorința nestrămutată de a construi un stat suveran şi independent, precum şi justețea politicii promovate în această direcție de către conducerea Republicii Moldova.

Prin acest referendum consultativ, mai exact prin răspunsul poporului, s-au edificat bazele viitoarei Constituții a Republicii Moldova - Legea Supremă a statului nostru, care în urma unor dezbateri aprinse, la 29 iulie 1994, a fost adoptată de Parlamentul Republicii Moldova. În acest context, vom menționa procedura specială de aprobare a Constituției RM – procedură aprobată prin lege [8], care stabilea că „proiectul de Constituție este depus în Parlament de Comisia pentru definitivarea proiectului Constituției RM, formată prin Hotărârea Parlamentului nr.33-XII din 1 aprilie 1994”.

Astfel, Comisia pentru definitivarea proiectului de Constituție a prezentat Parlamentului un raport privitor la:

a) lucrul efectuat la proiectul de Constituție de către comisiile parlamentare precedente;

b) conținutul normativ al proiectului de Constituție. Conform procedurii stabilite prin lege, pro-

iectul de Constituţie s-a dezbătut în două lecturi, conform regulilor generale prevăzute de Regulamentul Parlamentului şi de legea respectivă, dar la decizia Parlamentului, proiectul de Constituţie poate fi propus spre dezbatere şi în a treia lectură.

După discutarea proiectului de Constituţie în prima lectură, fracţiunile parlamentare şi deputaţii puteau transmite în scris, în decursul a 5 zile, Comisiei pentru definitivarea proiectului de Constituţie amendamentele respective, conform Regulamentului Parlamentului. Totodată, dezbaterea proiectului de Constituţie în a doua lectură a constat în:

a) prezentarea unui raport de către Comisia pentru definitivarea proiectului de Constituţie despre rezultatele examinării amendamentelor primite;

b) dezbaterea proiectului pe articole;

c) votarea proiectului pe articole şi în ansamblu.

În cazul lecturii a treia au fost examinate numai articole supuse lecturii a treia.

Important a fost adoptarea articolelor aparte care s-a făcut cu votul a jumătate plus unu din numărul total de deputaţi. Totodată, adoptarea Constituţiei în ansamblu se face cu votul a două treimi din numărul total de deputaţi fiind autentificată prin semnătura fiecărui deputat sub textul original al Constituţiei.

Remarcăm, că procedura de votare a Constituţiei a avut loc prin vot deschis.

Legea procesuală adoptată, presupunând careva rezistenţă posibilă, prevedea în art.9, că „Rezervele votantului asupra unor prevederi constituţionale se fixează, la cererea lui, în procesul-verbal al votării. Acest fapt nu îl privează de dreptul de a vota Constituţia în ansamblu. Rezervele nu influenţează asupra caracterului obligatoriu al prevederilor constituţionale.

În final, textul Constituţiei RM a fost votată de către majoritatea deputaţilor din Parlament, fiind publicată în Monitorul Oficial al Republicii Moldova din 12 august 1994 şi intrând în vigoare la data de 27 august a aceluiaşi an, de ziua independenţei Republicii Moldova.

Aşa, pentru prima dată în istoria noului stat RM, Legea Supremă din anul 1994 a proclamat supremaţia Constituţiei şi a dispoziţiilor constituţionale, drept unul dintre principiile fundamentale ale statului de drept. Mai mult decât atât, pentru prima dată Constituţia a statuat una din garanţiile juridice fundamentale ale supremaţiei Constituţiei – controlul constituţionalităţii legilor. În acest scop a fost creată și Curtea Constituțională, organ specializat si independent față de organele puterii de stat, abilitat cu competența de a garanta supremația Constituției, asigurând realizarea principiului separării puterii de stat în putere legislativă, putere executivă și putere judecătorească și garantând responsabilitatea statului față de cetățean și a cetățeanului față de stat.

Privind identitatea constituțională și constituționalismul în Republica Moldova.

Constituția Moldovei adoptată în a.1994, într-o perioadă dificilă pentru țară, care era la începutul căii sale spre independență și suveranitate, conținea un text autentic, echilibrat și care garanta apărarea libertăților și drepturilor omului, ale societății și ale statului întru convieţuirea pașnică a tuturor etniilor și dezvoltarea armonioasă a statului de drept - Republica Moldova. În același timp, la baza regimului constituțional al Republicii Moldova au stat și trec ca un fir roșu Declarația franceză a Drepturilor Omului din 1789, Declarația de Independență a SUA din 1786, Declarația Universală a Drepturilor Omului din 10 decembrie 1948, Convenția Europeană pentru Drepturile și Libertățile Fundamentale ale Omului din 4 noiembrie 1950, Pactul internațional cu privire la drepturile civile şi politice, Pactul internațional cu privire la drepturile economice și culturale, adoptate la 16 decembrie 1966. De asemenea, şi-au găsit întruchipare documentele de căpătâi adoptate de Parlamentul Republicii Moldova, cum ar fi: Declaraţia cu privire la Suveranitate din 23 iunie 1990, Decretul cu privire la puterea de stat din 27 iulie 1991, Declarația cu privire la Independența Republicii Moldova din 27 august 1991, precum şi multe legi de importanţă constituţională, adoptate de Parlament: Legea cu privire la cetăţenie din 1991, Legea cu privire la proprietate din 22 ianuarie 1991, Legea cu privire la partide şi alte organizaţii social-politice din 17 septembrie 1991, Legea cu privire la frontiera de stat din 17 mai 1994, etc.

Remarcăm, că Constituţia RM a instituit o formă principial nouă a statalităţii Republicii Moldova. Proclamând republica, Constituţia din anul 1994 a instituit forma prezidenţială de guvernare şi regimul politic semiprezidenţial. Ulterior în anul 2000 Parlamentul a modificat forma de guvernare, optând pentru republica parlamentară. Astfel, ideea supremației parlamentarismului, la acel moment a fost transpusă în Republica Moldova.

Așa, la momentul dat a fost foarte important ca Constituția prin textul constituțional, să consolideze principiile și valorile pe care este edificat statul de drept Republica Moldova, să consacre competența suveranului căruia îi aparține întreaga putere de stat, să statueze că la temelia statului este democrația, justiția și legalitatea, drepturile omului și traiul decent, fiind garantate asocierea liberă, protecția mamei și copilului, a familiei și persoanei, a pluripartitismului, etc. În această ordine de idei, menționăm că la ziua de astăzi putem afirma cu certitudine, că Constituția RM a depășit vârsta maturității și se află printre constituțiile progresive ale multor state din lume.

Așa putem vorbi, nu numai despre calitatea Constituției, care reprezintă cadrul juridic fundamental pentru organizarea și funcționarea statului și a societății, dar necesită a remarca și constituționalismul, care este o mișcare, o stare politico-juridică complexă care exprimă cel puțin două aspecte: pe de o parte - reflectarea în Constituție a exigențelor privind statul de drept și democrație, libertățile publice, organizarea, funcționarea și echilibrul puterilor de stat, etc.., iar pe de altă parte - recepția în masă

largă de către subiecții de drept a dispozițiilor constituționale și conștientizarea lor, formarea practicii constituționale.

Totodată, când remarcăm receptarea în masă a constituționalismului, vom exprima opinia că în Republica Moldova constituționalismul a fost introdus, dar nu și însușit, și respectiv ca rezultat - nu este primit în deplină măsură, nici de clasa politică, și nici de societate. În acest context vom remarca, că necesită a face o deosebire între o Constituție care conține „un text foarte bun", și prezența unei proaste realități constituționale.

Însă din altă parte, anume această discrepanță majoră, oferă posibilitatea și oportunitatea atât cercetătorului științific, savantului și studentului, cât și simplului cetățean, să abordeze, să mediteze și să caute răspunsuri de rigoare atât în știința dreptului constituțional, cât și în practica constituțională autohtonă, dar și cea de peste hotare [9].

La capitolul constituționalismului desigur că stă identitatea constituțională a statului. Acest adevăr istoric și juridic privind faptul că parcursul istoric al Republicii Moldova statuează că în afară de unele acte constituționale tranzitorii pentru Moldova (Constituțiile României din 1866, 1923 și 1938), actele constituționale sau/și de natură constituțională ale Moldovei au fost mai multe având rădăcini în istoria Moldovei. Printre ele se enumeră și Pravila lui Vasile Lupu din 1646 recunoscută ca primul cod de legi al Țării Moldovei, și Hrisovul lui Constantin Mavrocordat din 1741 cunoscut în Europa cu titlu de Constituție (publicat în revista franceză „Mercur de Franse"), și Constituția din Moldova de asfințit, cunoscută ca Constituția „cărvunarilor" de la Iași din 1822. Este de remarcat că anume în proiectul acestei Constituții a fost formulat pentru prima dată principiul constituțional al domniei legii și a separării puterilor în stat. Constituția „cărvunarilor" prevedea principii inspirate de Declarația franceză a drepturilor omului și cetățeanului din 1789: respectul pentru proprietate, egalitatea în fața legilor etc. Ea tindea spre restrângerea puterilor domnești încredințând dreptul de conducere efectivă a Țării Moldovei – Sfatului Obștesc (unui Parlament al Moldovei). Cu regret, Constituția „cărvunarilor", a rămas ca proiect în patrimoniul constituțional al Moldovei, nefiind realizat din cauza afectării, cum se afirma, a intereselor imperiilor rus și otoman [10].

Precum se menționează în lucrările publicate a cercetătorului V.Pușcaș [11], în decembrie 1917 a avut loc proclamarea Republicii Democratice Moldovenești, care a inițiat elaborarea Legii supreme a statului moldovenesc. Așa, cercetătorul constată, că „*pe parcursul lunii februarie 1918, potrivit unor izvoare, de către Comisia Juridică a Sfatului Țării, potrivit altor izvoare – de către Societatea Juridică Moldovenească, a fost elaborat proiectul Constituției Republicii Democratice Moldovenești. Se poate afirma că această Constituție reprezenta nu numai actul de organizare a formei de guvernământ, dar și alte aspecte de drept privind dezvoltarea strategică a statului și poporului. Așa de exemplu, art.2 al Constituției, prevedea, că „Republica Democratică Moldovenească alcătuiește un stat unitar, independent și indivizibil, al cărui teritoriu nu poate fi înstrăinat."Art.78, stipula: „Limba oficială este recunoscută limba moldovenească, obiect de învățătură obligatoriu în toate școlile republicii". Art. art.4-10 determinau dobândirea și retragerea cetățeniei prin naștere, recunoaștere și naturalizare. Interesantă reglementare se conținea în art.5 - „Cetățenii Republicii nu pot să fie în același timp și supuși ai altor state". Putem enumera și alte compartimente ale Constituției cum ar fi: suveranitatea națională (art.11-12), procesul legislativ și puterea legilor (art. 13-22), drepturile și libertățile cetățenilor (art.23-41), separarea puterilor: legislativă, executivă și judecătorească (art. 42 –72), drepturile minorităților naționale*", etc.

Urmare investigării efectuate, cercetătorul concluzionează că „*în virtutea circumstanțelor istorice din anii 1917 – 1918 acest proiect de Constituție n-a fost adoptat, dar cu siguranță putem constata că acesta este un act istoric care face parte din patrimoniul nostru constituțional care reprezintă primele elemente în definirea identității noastre constituționale*", iar „*valorile constituționale fundamentale cuprinse în proiectul Constituției Republicii Democratice Moldovenești se regăsesc în Constituția moldovenească din 29 iulie 1994*".

Remarcăm, că anume acest parcurs constituțional al Moldovei a fost temei pentru actul fundamental al Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldovenești din 1924 și 1938 și cel al Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești din 1941 și 1978. De fapt, toate actele constituționale enumerate mai sus, reprezintă de fapt, componente inseparabile ale identității constituționale a Republicii Moldova, fiind de fapt părți componente ale constituționalismului moldovenesc.

Aici, necesită de a menționa, că în gândirea românească există curentul științific, care trece cu vederea actele enumerate promovând principiul identității, care în viziunea lor presupune existența unui singur sens, a unei singure direcții, și dacă această unicitate este încălcată prin combinarea valorilor unor regimuri politice diferite, atunci identitatea constituțională este tulburată, ba chiar ajung la concluzia că ea poate să dispară [12].

Așa de exemplu, în lucrarea lui A.Tănase [13], se afirmă existența „*dilemei privind renașterea forței normative a istoriei*". Dânsul consideră, că și constituționaliștii moldoveni „*își pun întrebarea: există o identitate constituțională moldovenească sau nu? Dacă da, care este aceasta?*". Apreciind că la baza identității constituționale se află principiile identitare (aspect statuat în lucrările mai multor savanți [14] și cu care suntem de acord), Al.Tănase le nominalizează doar pe unele, enumerând principiul democrației, principiul istoric, principiul legăturii strânse între identitatea constituțională și a identității naționale, principiul di-

vizării puterilor de stat, principiul competenței legale a judecătorului, principiul aprobării în Parlament folosirea forței în operațiuni internaționale, principiul promovării valorilor naționale identitare (lupta pentru eliberarea națională, pentru libertate, independentă şi unitate națională, dreptul la denumirea limbii şi la alfabetul latin).

Totodată, neținând cont de faptul că istoria constituționalismului moldovenesc se perpetue paralel cu constituirea statului moldovenesc (a.1359), cercetătorul eronat indică că „*pentru prima dată, dezbaterile în materie constituţională au fost iniţiate la Chişinău imediat după proclamarea de către Sfatul Ţării a Republicii Democratice Moldoveneşti la 24 ianuarie 1918*". Această constatare, dar și altele similare, îi permit dl Tănase să afirme că „*identitatea constituţională se impune, în virtutea originilor sale istorice, ca o limită absolută a puterii legiuitorului constituţional*", iar „*de fiecare dată, constituantul renunţă, într-un fel, la istorie, dând naştere unei noi identităţi constituţionale, aşezată pe o istorie reîncepută care, în timp, va constrânge legiuitorul constituţional*". Adică, conform tezelor lui Tănase - fiecare evoluție istorică a statului moldovenesc nulizează identitatea constituțională precedentă, fapt care conduce la o constrângere a legiuitorului constituant (înseamnă că a poporului sau/și a reprezentantului lui) – afirmații în opinia noastră completamente greșite.

În continuare cercetătorul Tănase spunând că „*valoarea de principiu a Declaraţiei de Independenţă derivă din […] conţinutul său definitoriu pentru noul stat*", concluzionează, că „*atât timp, cât Republica Moldova se află în aceeaşi ordine politică creată prin Declaraţia de Independenţă de la 27 august 1991, legiuitorul constituant nu poate adopta reglementări ce contravin acesteia*."

În așa mod, prin concluziile formulate, cercetătorul ajunge să limiteze în drepturi însăși legiuitorul constituant, adică însăși poporul. **Nu avem comentarii.**

Mai departe și mai revoluționar, fiindcă dl Tănase susține, că „*cu cât identitatea națională absoarbe mai multe concepte internaţionale, cu atât mai neesențial este rolul mecanismului de identitate națională*", iar „*procesul de convergenţă între valorile supranaţionale (drepturile fundamentale, statul de drept) şi identitatea națională va conduce la crearea unei identităţi constituţionale europene*". Astfel, concluziile cercetătorului ne conduc de fapt la propunerea de a accepta pretinsa nulizare a identității constituționale care va urma și, respective, la transformarea identității naționale în identitatea europeană, urmând identitatea constituțională europeană.

Totuși, în opinia noastră și altor savanți și cercetători [15], rădăcinile constituționalismului moldovenesc se regăsesc pe parcursul secolelor. Or, în fiecare stat, chiar de la începutul constituirii sale, una dintre chestiunile primordiale întotdeauna a fost reglementarea orânduirii statale. Mai devreme sau mai târziu, fiecare stat adoptă cadru național legislativ care exprimă tendințele societății și năzuințele poporului.

În acest context constatăm, că pe parcursul secolelor, începând cu formarea statului moldovenesc – putem constata tendința poporului moldovenesc spre statalitate. De aceea, mai sus am enumerat un șir de acte istorice fundamentale care reglementau, la timpul respective, organizarea statală: fie în Moldova întregită, fie în Moldova de asfințit, fie în Moldova de răsărit(ultima fiind Basarabia – Gubernie în componența Imperiul Rus). Iar astăzi, statul Republica Moldova având o identitate atât națională, cât și constituțională expres pronunțată, păstrează legătura de continuitate istorică, spiritual–culturală și etnică cu Moldova istorică, cu formațiunile statele constituite pe teritoriul ei, dar și preluând în textul constituțional în vigoare mai multe principii identitare, precum cel a reglementării orânduirii statale, a supremației legii, a separării puterilor în stat, a supremației voinței poporului, etc.

De asemenea, credem drept lipsite de temei concluziile cercetătorului A.Tănase expuse supra, fiindcă cele mai dezvoltate state existente în lume (SUA, Franța, Rusia, Germania, China, Marea Britanie, etc.), demonstrează practica fortificării constituționalismului, a identității constituționale, majorarea rolului legiuitorului constituant și, respective, cimentarea rolului identității naționale, fapt despre care vorbesc lucrările unor distinși savanți [16].

Privind îmbolnăvirea Constituției și dilema oportunismului politic sau a supremației Legii fundamentale.

Unii afirmă că se îmbolnăvesc și Constituțiile [17]. În așa caz sau în așa situații, prevederile constituționale nu lucrează sau lucrează nu în așa fel cum sunt așteptările societății.

Anume așa ceva s-a întâmplat recent în Republica Moldova.

Practica constituțională s-a răsculat împotriva principiilor constituționale. Dar nu Constituția s-a îmbolnăvit. Însemnătate deosebită are comportamentul subiecților de drept în aplicarea reglementărilor constituționale. Constituții ideale nu există, cu toate că considerăm că Constituția, fiind legea fundamentală, trebuie să dea răspuns la toate întrebările societății. Este absolut clar că ea poate funcționa nelimitat în timp, dacă normele ei vor fi aplicate cu bună-credință și nu cu rea- voință.

Pe parcursul acestor 25 de ani, Constituția RM având 143 de articole și Dispoziții finale și tranzitorii, a suferit 57 de modificări, majoritatea cărora au fost dictate nu de motive obiective, dar de un oportunism politic evident, de scopurile actorilor politici.

De aceea, constatarea faptului modificării nenumărate a prevederilor constituționale în acești 25, ne obligă să constatăm rolul major al oportunismului politic, care în dorința de a folosi textul constituțional în conformitate cu obiectivele politice de moment, a instaurat instabilitatea constituțională în republică, influențând starea de lucruri în republică, dar și parcursul ei de dezvoltare.

Această teză este fortificată și de faptul că în acești 25 de ani modifi-

cările respective în Constituția țării au fost făcute fără organizarea a careva referendumuri constituționale, deci fără implicarea propriu-zis a suveranului.

În aceste condiții, putem concluziona că oportunismul politic a dominat toți acești ani domeniul dat, dictând agenda practicii constituționale și promovând adoptarea de către autoritatea de jurisdicție constituțională a deciziilor politice fără implicarea populară, și în ultimii ani, în detrimentul suveranului.

În același rând se înscrie și nedeterminarea instituțională a formei de guvernare a Moldovei, care în această perioadă permanent a balansat între republică parlamentară și republică prezidențială, unde starea de drept constituțional a fost dictat de același oportunism politic, fiind reflectată în mare parte de interpretările normelor constituționale oferite de Curtea Constituțională.

Așa, de exemplu, a fost modificată forma de guvernare, fiind începută în anii 1990-1994 ca republică prezidențială, apoi în anii 1994 - 2000 a fost modificată în republică semiprezidențială, pentru ca ulterior în anii 2000 – 2016 să fie readusă republica parlamentară, și mai departe din a.2016 până în prezent – cei care susțin Hotărârile Curții Constituționale de suspendare din funcție pe 5 minute a Președintelui Republicii Moldova, afirmă că avem republică parlamentară, iar cei care afirmă că Președintele este ales de popor, are același statut juridic reprezentativ ca și Parlamentul și poartă răspundere doar în fața poporului - consideră că avem republică semiprezidențială.

În contextul sus expus, vom menționa că și Curtea Constituțională nu a rămas indiferentă la acest subiect, reamintind constatările statuate în jurisprudența sa consacrată privind reforma constituțională din anul 2000 și expunând în hotărârea sa în partea ce ține de forma de guvernământ în Republica Moldova, următoarele [18]: „*Potrivit art.1 alin.(2) din Constituţie, forma de guvernământ a statului este republica. Conform doctrinei de drept, modalitatea de alegere a şefului statului determină forma de guvernământ: republică parlamentară sau republică prezidenţială, şi situează, din punct de vedere legal, şeful statului pe o anumită poziţie faţă de Parlament şi, în special, faţă de popor. În republica prezidenţială şeful statului este ales de către cetăţeni şi, din punct de vedere legal, se situează pe aceeaşi poziţie cu Parlamentul, dispunând de prerogative mai largi, ca urmare a faptului că mandatul său vine de la întreaga naţiune, de la popor. Republica parlamentară se caracterizează prin alegerea şefului statului de către Parlament şi datorită acestui fapt poziţia legală a şefului statului este inferioară şi subordonată Parlamentului. [...] În contextul celor enunţate Curtea menţionează că până la data de 05.07.2000, potrivit art.78 din Constituţie, Preşedintele Republicii Moldova era ales de către cetăţeni şi din punctul de vedere al reprezentativităţii deţinea aceeaşi poziţie cu autoritatea legiuitoare, având prerogative largi. Preşedintele avea dreptul de a iniţia revizuirea Constituţiei (art.141 alin.(1) lit.c)), de a desemna un candidat la funcţia de Prim-ministru fără consultarea fracţiunilor parlamentare (art.98 alin.(1)), de a lua parte la şedinţele Guvernului, de a prezida şedinţele Guvernului la care participa, de a consulta Guvernul în probleme urgente şi de importanţă deosebită (art.83 din Constituţie) etc. A doua perioadă de dezvoltare constituţională, conform doctrinei de drept, întruneşte caracteristicile unei republici parlamentare, în care prerogativele Preşedintelui ţării sunt mai restrânse. Modificarea formei de guvernământ impune alt statut juridic decretelor prezidenţiale şi, respectiv, alte obiecte (domenii) de reglementare. Prin Legea nr.1115-XIV din 05.07.2000 legiuitorul a modificat art.78 din Constituţie, atribuind Parlamentului prerogativa de a alege Preşedintele ţării. În consecinţă, poziţia legală a şefului statului a devenit inferioară poziţiei Parlamentului, concomitent Preşedintele a fost lipsit de un şir de prerogative enunţate anterior. [...]. Curtea Constituţională consideră că în cadrul republicii parlamentare, în care statutul şefului statului este inferior statutului Parlamentului, Preşedintele îşi exercită funcţia de garant al suveranităţii, al independenţei naţionale, al unităţii şi integrităţii teritoriale a ţării conducându-se de normele constituţionale care statuează atribuţiile Preşedintelui şi de actele organului reprezentativ suprem în domeniile respective.*”

La acest capitol, mai adăugăm și criza prezidențială din anii 2010-2012, criza guvernamentală din 2015, criza guvernamentală, parlamentară și constituțională apărute după alegerile parlamentare din 24 februarie 2019. Or, în ultima criză, potrivit hotărârilor Parlamentului din 8.06.2019, a fost implicată și Curtea Constituțională, care din start, potrivit normelor constituționale a fost formată ca unica autoritate de jurisdicție constituțională obligată să asigure supremația Constituției, să asigure realizarea principiului separării puterii de stat - în putere legislativă, putere executivă și putere judecătorească, să garanteze responsabilitatea statului față de cetățean și a cetățeanului față de stat. Dar este de remarcat, că în ultimii ani, Curtea a deviat de la jurisprudența anterioară, plasându-se uneori în afara câmpului constituțional.

Totodată, în contextul activității autorității de jurisdicție constituțională, putem constata că respectarea și realizarea deplină a drepturilor constituționale ale cetățenilor, nu a devenit prioritatea nr.1 pentru Curtea Constituțională. Acest fapt îl deducem din mai multe aspecte ale activității Curții, cum ar fi utilizarea selectivă a principiului *amicus curiae*, examinarea netransparentă a sesizărilor depuse și emiterea deciziilor de inadmisibilitatea lor, nerespectarea procedurilor procesuale stabilite prin lege, examinarea sesizărilor de interes public în ședințe închise, nepublicarea în termen a hotărârilor adoptate, etc. [19].

Altfel, cum poate fi interpretat comportamentul Curții Constituționale în îndeplinirea funcției de „străjer” al Constituției,

în cazul înlocuirii Constituției cu blocul constituțional.

Mai mult, ea a examinat un șir de cauze în condițiile conflictului de interese, a admis interpretarea normelor constituționale în condițiile principiului „*textul Constituției contravine Constituției*", a introdus colizia doctrinară între familiile sistemelor de drept cu introducerea precedentului judiciar, element străin sistemului național de drept, a admis statuarea unor noi norme de drept substituind prin aceasta Parlamentul, admiterea interpretărilor întemeiate pe oportunitate și nu pe constituționalitate, și multe altele [20].

Apogeul neglijării Constituției a fost atins de către „străjerul" ei prin hotărârile din 7-8 iunie 2019 [21].

Cu această ocazie, examinând la cererea Parlamentului RM deciziile respective ale Curții Constituționale, Comisia de la Veneția a expus o opinie negativă privind deciziile Curții din 7-8 iunie 2009 [22]. Opinia Comisiei poate fi recunoscută și la aprecierea unor hotărâri ilegale ale Curții Constituționale prin care a fost suspendat pe „5 minute" Președintele Țării [23].

Comportamentul neadecvat al Curții Constituționale a permis Ziarului de Gardă din 15 iulie 2019 să afirme pe pagina sa că „*La 21 iunie după ce au studiat recentele hotărâri ale Curții Constituționale, experții Comisiei de la Veneția au constatat că în Republica Moldova nu existau condiții de dizolvare a Parlamentului în perioada 7-8 iunie, iar judecătorii constituționali nu au respectat propriile proceduri și principiul egalității părților în cazul crizei politice*". „*Potrivit Comisiei*", comunică mai departe acest ziar, „*criza politică și instabilitatea au fost cauzate de acțiunea coordonată la „viteza luminii" a Partidului Democrat din Moldova și Curtea Constituțională*" [24].

Tezaurul constituțional al Republicii Moldova

Constituția RM pe parcursul a 25 de ani a fost mereu modificată. În acest context, necesită de menționat, că realitatea constituțională ne oferă mai multe probleme conceptuale și de principiu.

1. Constituția RM conține mai multe norme, care generează interpretativitate și pericol de stat.

a) În primul rând, este vorba despre posibilitatea constituțională prin referendum de a supune revizuirii caracterul suveran, independent, unitar și neutru al statului, ceea ce ar însemna de fapt și posibilitatea de a lichida *de-jure* statul Republica Moldova ca formațiune juridico-statală.

b) În al doilea rând, există prevederi constituționale și realitatea – două fațete care au tangență directă cu Constituția RM. Așa de exemplu, art.art.58 (3) și 132(2) statuează că orice alte prestații (financiare, fiscale) sunt interzise, în afara celor stabilite de lege. Dar astăzi o mulțime de organe de stat prestează publicului servicii (publice) contra bani. Este vorba de miliarde de lei, colectate de organele de stat în afara câmpului constituțional. Un alt exemplu este că bugetul public național (art.131 alin.(1)) nu cuprinde bugetul asigurărilor obligatorii medicale – buget introdus prin lege, dar care constituțional nu face parte din cel public – ceea ce înseamnă că legiuitorul constituant a stabilit altă structură a bugetului național și o altă abordare a problemelor ce țin de asigurările medicale obligatorii. Un al treilea exemplu ține de prevederile art.41 (6) care stabilește că activitatea partidelor constituite din cetățeni străini este interzisă, or în cazul existenței legale a pluralității de cetățenii ar trebui de interzis toate partidele, fiindcă toate partidele actualmente sunt constituite și de cetățeni străini. Acest șir de colizii constituționale vs realitate poate fi continuat.

c) O a treia problemă ține de aspectele constituționale de valoare, cum ar fi prevederile art.72 alin.(3) lit.e), unde se stabilește că prin lege organică se reglementează organizarea și funcționarea „*... a contenciosului administrativ*" (ceea ce presupune existența unei structuri instituționalizate separat în conglomeratul autorităților judecătorești și constituționale), etc.

2. Dezvăluirea unilaterală sau insuficientă a potențialului constituțional al Legii fundamentale a RM sub influența oportunităților politice și cu aplicarea principiului precedentului judiciar, demonstrează în timp pe parcursul ultimilor ani, că această abordare vine să contrazică doctrinele existente constituționale, dar și practica constituțională europeană, aducând prejudiciu grav sistemului roman al dreptului național al Republicii Moldova întemeiat pe lege și numai pe lege. Or, statul este obligat să ia măsuri pentru ca orice om să aibă un nivel de trai decent, să-i asigure lui şi familiei lui sănătatea şi bunăstarea, îngrijirea medicală şi serviciile sociale necesare. În același timp, globalizarea și modernizarea vieții aduce noi provocări și noi realități, Dacă, spre exemplu, vom aborda principiile statului de drept și bunăstarea socială, este evident că conceptele constituționale consacrate de "viață decentă" și "asigurarea sănătății și bunăstării" sunt sintagme care evoluează în timp. Condițiile de viață decente ale unei persoane și starea de bunăstare acum și 25 de ani în urmă sunt complet diferite, astăzi necesitând abordări moderne de o altă complexitate și profunzime. Or, actualmente, cerințele și standardele de viață sunt mai moderne pornind de la speranța de viață și calitatea infrastructurii sociale, de la obiectivele naționale (mai ales privire comparat) pentru îmbunătățirea calității vieții, educației, îngrijirii sănătății, etc., și terminându-se cu tehnologiile sociale aplicate, dar și asigurarea accesului liber la ele. Astfel, textul constituțional rămânând același, conținutul de substanță a lui evident se lărgește și se aprofundează. De aceea, considerăm că este necesară evaluarea punerii în aplicare a normelor Constituției, nu numai cu referire la legislația existentă, dar și referitor la omisiunile normative, cu referire la vidul legislativ existent. Aceasta se referă, în primul rând, la noile domenii de dezvoltare tehnologică care până în prezent nu au fost încă reglementate, cum ar fi criptovaluta, digitalizarea, securitate digitală și genetică, etc. Or, în toate aceste domenii există probleme ce țin de respectarea drepturilor omului, a principiilor și valorilor

constituționale de democrație, stat de drept, integritatea teritorială, puterea de stat care aparține poporului, suveranitatea și independența Republicii Moldovei, etc..

3. În contextul crizei constituționale curente (iunie a.2019), toți judecătorii constituționali, *în corpore* și-au prezentat demisia. Apare întrebarea, ce-i de făcut cu un șir de hotărâri ale Curții Constituționale adoptate în afara câmpului constituțional?

Răspunsul poate fi găsit în art.7 din Constituție care proclamă, că „*Constituția Republicii Moldova este Legea ei Supremă. Nicio lege și niciun alt act juridic care contravine Constituției nu are putere juridică*". De aceea, niciun tratat internațional, nicio decizie a autorităților publice sau a organelor de stat, nu pot fi superioare Constituției Republicii Moldova.

În final, rămâne doar ca Parlamentul, în calitate de legiuitor constituant, să determine mecanismul reparării prejudiciului cauzat Constituției, iar noua componență a Curții Constituționale sa-l aplice.

Concluzii și propuneri.

A trecut un sfert de secol de la adoptarea Constituției.

Credem în convingerea generală că comportamentul subiecților de drept au scos la suprafață noi riscuri de nerespectare a Constituției și chiar de abuzuri.

Cu părere de rău putem constata, că actuala Constituție nu prevede posibilitățile de lichidare a vacuumului puterii, provocat de actorii politici, totodată sunt necesare și garanții suplimentare care ar asigura continuitatea puterii în ramurile legislativă, executivă și judecătorească.

Au devenit neproductive reglementările constituționale care permit situații de activitate a două parlamente, ambele nelucrative; doi președinți ai statului cu mandate limitate, cu termeni foarte mari de formare a guvernului și de dizolvare a parlamentului etc.

Este timpul de a forma noi mecanisme de protecție a normelor constituționale.

În această ordine de idei, considerăm binevenită formarea unei comisii constituționale care ar evalua realitățile formate și ar elabora noi norme constituționale, noi mecanisme de balanță și contrabalanță în activitatea autorităților publice și a organelor statale, care ar exclude crizele politice și constituționale. E timpul de schimbat raporturile între ramurile puterii: executive și legislative, situând Președintele țării în fruntea puterii executive, iar Suveranul – poporul nu trebuie să sufere din cauza bătăliilor politice.

La etapa actuală revizuirea Constituției existente ar putea fi o reacție binevenită la provocările societății, la cerințele cetățenilor cu referire la unele situații obiective, la solicitările unor forțe social-politice, a mentalității societății aflate în schimbare continue.

În contextul dat este de remarcat, că anume aceste provocări determină de fapt chintesența evoluției actuale a constituționalismului în Republica Moldova și statuează obiectiv sarcinile actuale ale autorităților publice centrale în asigurarea supremației Constituției RM, întru apărarea drepturilor și intereselor legale ale cetățenilor, societății și a statului moldovenesc contemporan.

Bibliografie

1. V.Kuciuk, V.Pușcaș, Suveranul puterii de stat este poporul! (Studiu de caz privind tentativa de uzurpare a puterii de stat în Republica Moldova), Revista juridică „Legea și viața" nr.7. Chișinău, iulie 2019.

2. V.Pușcaș. Dezvoltarea constituțională a Republicii Moldova (20 de ani de la adoptarea Constituției). În monografia: V.Kuciuk, V.Pușcaș, Justiția constituțională. Tipogr.Print-Caro. Chișinău, 2019, pp. 327-338; V.Pușcaș. 29 iulie – ziua adoptării Constituției Republicii Moldova, Legea supremă a statului. În monografia: V.Kuciuk, V.Pușcaș, Justiția constituțională. Tipogr. Print-Caro. Chișinău, 2019, pp. 579-581,

3. Decizia Plenului CC RM privind demisia judecătorilor Curții Constituționale din26 iunie 2019. http://www.constcourt.md/libview.php?l=ro&idc=7&id=1514&t=/Media/Noutati/Decizia-Plenului-Curtii-Constitutionale-privind-demisia-judecatorilor-Curtii

4. Hotărârea Parlamentului nr.152din 21.06.1994 privind aprobarea Concepției reformei judiciare și de drept în Republica Moldova.Publicat : 30.06.1994 în Monitorul Oficial Nr. 006. http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=306826

5. Ion Guceac. Curs elementar de drept constituțional. vol.I, Tipografia „Reclama", Chișinău, a.2001, p.280.

6. V.Pușcaș. Dezvoltarea constituțională a Republicii Moldova (20 de ani de la adoptarea Constituției). În monografia V.Kuciuk, V.Pușcaș, Justiția constituțională. Tipogr. Print-Caro. Chișinău, 2019, pp. 327-338,

7. Hotărârea Parlamentului RM nr.1672din 27.01.1994privind efectuarea sondajului sociologic "La sfat cu poporul". Publicat : 27.01.1994 în Monitorul Oficial Nr. 001. http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=308332

8. Legea nr. 175din 07.07.1994privind procedura de adoptare a Constituției Republicii Moldova. Publicat: 01.08.1994 în Monitorul Oficial Nr. 006. http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=311822

9. V.Pușcaș. Justiția constituțională și edificarea statului de drept. În monografia V.Kuciuk, V.Pușcaș, Justiția constituțională. Tipogr.Print-Caro. Chișinău, 2019, pp. 628-632; V.Pușcaș. Rolul justiției constituționale în afirmarea principiului supremației legii. În monografia V.Kuciuk, V.Pușcaș, Justiția constituțională. Tipogr. Print-Caro. Chișinău, 2019, pp. 568-574; V.Pușcaș. Dezvoltarea constituțională a Republicii Moldova (20 de ani de la adoptarea Constituției). În monografia V.Kuciuk, V.Pușcaș, Justiția constituțională. Tipogr. Print-Caro. Chișinău, 2019, pp. 327-338; și altele

10. V.Pușcaș. 100 de ani de la proclamarea Republicii Democratice Moldovenești. În monografia V.Kuciuk, V.Pușcaș, Justiția constituțională. Tipogr. Print-Caro. Chișinău, 2019, pp. 261-263.

11. V.Pușcaș. Independența Moldovei are un caracter ireversibil. În monografia V.Kuciuk, V.Pușcaș, Justiția constituțională. Tipogr.Print-Caro. Chișinău, 2019, pp. 562-564. V.Pușcaș. 100 de ani de la proclamarea Republicii Democratice Moldovenești. În monografia V.Kuciuk, V.Pușcaș, Justiția constituțională. Tipogr.Print-Caro. Chișinău, 2019, pp. 261-263.

12. Teodor Papuc. Consolidarea stagnării: între „cârmuirea truditorilor" și preeminența dreptului. https://www.timpul.md/articol/consolidarea-stagnarii-intre-carmuirea-truditorilor-i-preeminena-dreptului-83573.html; Teodor Papuc. Există o ierarhie a drepturilor omului în sistemul Convenției Europene a Drepturilor Omului?, în publicația "Preeminența dreptului și controlul de constituționalitate

între tradiție și modernitate", București, 2018, pp.38-41; Alexandru Tănase. Identitatea constituțională a Republicii Moldova. http://www.akademos.asm.md/files/Identitatea%20constitutionala%20a%20RM.pdf

13. Alexandru Tănase. Identitatea constituțională a Republicii Moldova. Chișinău, Academia de Științe a Moldovei. 3 noiembrie 2014. http://www.akademos.asm.md/files/Identitatea%20constitutionala%20a%20RM.pdf

14. Mark Tushnet. How do constitutions constitute constitutional identity?. 2010. Oxford University Press and New York University School of Law, https://watermark.silverchair.com/moq025.pdf?token. Elke Cloots.https://www.elevenjournals.com/tijdschrift/rechtsfilosofieentheorie/2016/2/NJLP_2016_045_002_006; Christoph Burchard, Anuscheh Farahat, Stefan Kadelbach. "Constitutional Identity in Europe: Between recognition and conflict". https://www.tsc-project.org/en/article/53.verfassungsidentit%C3%A4t-in-europa-zwischen-anerkennung-und-konflikt.html; Gerhard van der Schyff. EU Member State Constitutional Identity: A Comparison of Germany and the Netherlands as Polar Opposites. https://www.zaoerv.de/76_2016/76_2016_1_a_167_192.pdf; Michel Rosenfeld. Constitutional Identity. In The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law. https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199578610.001.0001/oxfordhb-9780199578610-e-37; și alții

15. Roman Alexandru, Istoria prava Moldovî, Ucebnoe posobie, Chișinău, 2012. Gafton Mihai, Evoluția constituțională in Moldova medievală: o privire asupra actului juridic, Culegere de materiale a Conferinței științifice inter universitare a tinerilor cercetători la tema „Evoluția constituționalismului în Republica Moldova", Chișinău, USEM, 2018; Victor Pușcaș, "Adunarea festivă cu ocazia 660 de ani de la întemeierea țării Moldovei" Președinția Republicii Moldova, 02 Februarie 2019; 'Cronica lui Ștefan cel Mare 1457-1499' [On-line]: http://m.moldovenii.md/md/section/174/content/968 > accesat 02 iulie 2019, și altele

16. Siân Herbert. Promoting national identities. GSDRC Helpdesk Research Report. 22.07.2013. https://assets.publishing.service.gov.uk/media/57a089fced915d3cfd000518/hdq978.pdf; Yücel Gelişli. Thedevelopment study of national identity perception scale. International Journal on New Trends in Education and Their Implications October 2014 Volume: 5 Issue: 4 Article: 01 ISSN 1309-6249; Hüsamettin İnaç, Feyzullah Ünal. The Construction of National Identity in Modern Times: Theoretical Perspective. International Journal of Humanities and Social Science Vol. 3 No. 11; June 2013; și alții http://www.ijhssnet.com/journals/Vol_3_No_11_June_2013/24.pdf

17. Șerb Sorin. Slabi de... Constituție. https://moldova.europalibera.org/a/25016690.html;

18. Hotărârea nr. 32 din 29.12.2015 pentru controlul constituționalității Decretului Președintelui Republicii Moldova nr. 1877-VII din 21 decembrie 2015 privind desemnarea candidatului pentru funcția de Prim-ministru. http://www.constcourt.md/ccdocview.php?tip=hotariri&docid=553&l=ro

19. V.Kuciuk, V.Pușcaș, Justiția constituțională. Tipogr.Print-Caro. Chișinău, 2019, pp.17-40, 41-50, 85-92, 170-260, ș.a.; Sacralitatea principiilor de activitate constituțională. Legea și vaiața. Chișinău, 2015, nr.12, pp.4-16; Notoriem non est probandum. Legea și vaiața. Chișinău, 2015 nr.9, pp.4-12. ș.a.

20. V.Kuciuk, V.Pușcaș, Justiția constituțională. Tipogr.Print-Caro. Chișinău, 2019, pp. pp.4-16, 17-40, 41-50, 85-92, 170-260, ș.a.; V.Kuciuk. Conflictul de interese în autoritatea publică (paradigmă constituțională – studiu de caz), materialele Conferinței «Teoria şi practica administrării publice», Chișinău, 17 mai 2019, ș.a.

V.Kuciuk. Cînd textul constituției contravine constituției. În monografia V.Kuciuk, V.Pușcaș, Justiția constituțională. Tipogr.Print-Caro. Chișinău, 2019, pp. 41-50.,

21. Decizia nr. 83 din 07 iunie 2019 de inadmisibilitate a sesizării nr. 102b/2019 privind interpretarea articolului 85 alin. (1) coroborat cu articolele 63 alineatele (2) și (3), 69 alin.(2) și 103 din Constituția RM (inadmisibilitatea sesizării de interpretare a articolului 85 alin. (1) din Constituție și tentativa de echivalare a termenului de 3 luni cu 90 de zile);Hotărârea nr. 13 din 08 iunie 2019 pentru interpretarea prevederilor articolelor 63 și 85 din Constituția RM (stabilirea competențelor Parlamentului dizolvat și modalității de calcul a termenului de 3 luni din art. 85 alin. (1) din Constituție);Hotărârea nr. 14 din 08 iunie 2019 pentru controlul constituționalității actelor legislative adoptate de către Parlamentul RM de legislatura a X-a pe 8 iunie 2019 (declararea neconstituționalității hotărârii pentru alegerea doamnei Zinaida Greceanîi în funcția de Președinte al Parlamentului și a actelor legislative (legile, hotărârile) adoptate de deputații Parlamentului Republicii Moldova de legislatura a X-a la data de 8 iunie 2019 și ulterior); Hotărârea din 08 iunie 2019 pentru controlul constituționalității Decretului Președintelui RM privind desemnarea candidatului la funcția de Prim-ministru al RM și Decretul Președintelui RM privind numirea Guvernului RM (declararea neconstituționalității Decretului Președintelui Republicii Moldova privind desemnarea candidatului la funcția de Prim-ministru al Republicii Moldova și Decretul Președintelui Republicii Moldova privind numirea Guvernului Republicii Moldova);Avizul din 09 iunie 2019 privind constatarea circumstanțelor care justifică interimatul funcției de Președinte al RM (constatarea circumstanțelor care justifică interimatul funcției de Președinte al Republicii Moldova și abilitarea Prim-ministrului în exercițiu domnul Pavel Filip cu exercitarea interimatului în vederea sesizării Curții pentru constatarea circumstanțelor ce justifică dizolvarea Parlamentului de legislatura a X-a, și după caz, emiterea decretului privind dizolvarea Parlamentului și stabilirea datei alegerilor parlamentare anticipate); Avizul din 09 iunie 2019 privind constatarea circumstanțelor care justifică dizolvarea Parlamentului RM (constatarea circumstanței care justifică dizolvarea Parlamentului Republicii Moldova de legislatura a X-a în legătură cu imposibilitate formării Guvernului în termenul prevăzut de articolul 85 alin. (1) din Constituție).

22. Opinia Comisiei de la Veneția cu privire la deciziile Curții Constituționale din Republica Moldova (en). https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD%28201 9%2901 2-e&fbclid=IwAR30F2X7-13-vLGjr12n98G9ZIzgiMq-keMlT68UzuJQepZyj015ivxDVi5M

23. HCC nr.14/2019, HCC nr.15/2019, Avizul CC din 9 iunie 2019 privind constatarea circumstanțelor care justifică interimatul funcției de Președinte al RM, Avizul CC din 9 iunie 2019 privind constatarea circumstanțelor care justifică dizolvarea Parlamentului RM; și altele similar.

24. Ziarul de gardă. DOC/ Avizul integral al Comisiei de la Veneția: instabilitatea a fost cauzată de acțiunea coordonată la viteza luminii între PDM și CC. https://www.zdg.md/stiri/stiri-politice/doc-avizul-integral-al-comisiei-de-la-venetia-instabilitatea-a-fost-cauzata-de-actiunea-coordonata-la-viteza-luminii-intre-pdm-si-cc